

КОЛОМІЄЦЬ

Вікторія Миколаївна
vik2005vik@meta.uaк.е.н., доцент, Дніпровський
національний університет
залізничного транспорту ім.
академіка В. Лазаряна

УДК 330.3:331.101.262

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ СПРИЯННЯ ТА ОБМЕЖЕННЯ РОЗВИТКУ
ЛЮДСЬКОГО КАПІТАЛУ: ТЕОРІЯ, ФАКТИ, ЦИФРИINSTITUTIONAL PROMOTES AND RESTRICTIONS ON HUMAN
CAPITAL DEVELOPMENT: THEORY, FACTS, FIGURES**KOLOMIETS Viktoriia Mykolaivna** – PhD in Economics, Associate Professor, Dnipro National University of Railway Transport after academician V. Lazaryan

На відміну від розгляду традиційних факторів впливу на розвиток людського капіталу у дослідженні наведена дія інституціонального середовища. Доповнено склад факторів впливу на людський капітал новими інституціональними, які ґрунтовним чином спрямовують розвиток людського капіталу: сприяють або обмежують. Виокремлено інституціональні фактори. Аналіз виявив неоднозначність інституціональних впливів та обмежень. Запропоновані визначальні напрями розвитку людського капіталу національної економіки з урахуванням інституціоналізації.

* * *

В отличие от рассмотрения традиционных факторов влияния на развитие человеческого капитала в исследовании приведено действие институциональной среды. Дополнен состав факторов влияния на человеческий капитал новыми институциональными, которые существенным образом направляют развитие человеческого капитала: способствуют или ограничивают. Выделены институциональные факторы. Анализ выявил неоднозначность институциональных воздействий и ограничений. Предложены определяющие направления развития человеческого капитала национальной экономики с учетом институционализации.

* * *

Introduction. Human capital is the greatest wealth not only in the national economy, but also at the world level. On the one hand, it is considered as a resource that provides sustainable development on the micro, macro level, in a global dimension. On the other hand, progressive states and businessmen put people at the forefront with their needs and spiritual values. The specificity of the national institutional environment creates, accordingly, individual national conditions that promote or restrict the development of human capital.

Purpose. The purpose of the work was to study the institutional impact on the development of human capital, on the basis of an analysis of institutional factors for determining the possibilities for its development in the institutional environment, development of the directions of human capital development taking into account the influence of institutional components, identifying the main problems and trends of human capital development in Ukraine.

Results. The functioning of human capital is limited by existing norms and rules, is subject to certain legislative acts, takes place within the framework of certain organizations and, thus, is institutionalized. In contrast to the consideration of traditional factors of influence on the development of human capital in the study the effect of the institutional environment. The composition of the factors influencing human capital is complemented by new institutional, which thoroughly direct the development of human capital: promote or limit. The analysis revealed ambiguity of institutional influences and interactions. A number of low indicators testify to the limited capacity of the institute of economic freedom in the state and defines certain significant constraints for the development of human capital. But there are also positive institutional factors.

Conclusion. Institutional factors are distinguished. The defining directions of development of the human capital of the national economy are proposed, taking into account institutionalization.

Ключові слова: людський капітал, національна економіка, інституціональне середовище, розвиток людського капіталу, інституціоналізація

Ключевые слова: человеческий капитал, национальная экономика, институциональная среда, развитие человеческого капитала, институционализация

Key words: human capital, national economy, institutional environment, human capital development, institutionalization

ВСТУП

Людський капітал складає найбільше багатство не тільки у масштабах національної економіки, але й на світовому рівні. Він отримав настільки велике значення,

що уваги на його дослідженні та сталому розвитку зосередили як науковці, так і провідні інституції світу. Розуміючи основоположну роль людського капіталу у отриманні соціального та економічного добробуту, країни витрачають вагомі ресурси у його розвиток.

У структурі національного капіталу високорозвинуті країни визначають частку людського капіталу на рівні 68 %, тоді як для країн з низьким рівнем життя показник складає близько 40 % [1].

Людський капітал виступає найцікавішою категорією сьогодення. З одного боку, він розглядається як ресурс, що забезпечує сталий розвиток на мікро, макро-рівні у глобальному вимірі. З іншого боку, прогресивні держави та суб'єкти господарювання на чільне місце ставлять людину з її потребами та духовними цінностями. Саме зосередження на цих питаннях сприяє у перспективі матеріальному та інтелектуальному збагаченню держави та безпосередньо самої людини.

Незважаючи на те, що в останній час підкреслюється важливість людського капіталу, виникли нові проблеми у структурі економічного та практиці трудового життя. Нові компоненти та складові людського капіталу здійснюють новітній специфічний вплив на його використання та потребують досліджень.

Трансформація усієї інституціональної системи держави викликала зміну змісту всіх її складових. Людський капітал при трактуванні його як фактору економічного зростання національної економіки потребує постійного розвитку.

Інституційні трансформації, що визначають розвиток України на даному етапі, визначають вектор змін у країні у всіх сферах. В економіці України домінують великі компанії, які прагнуть до ведення стабільного та успішного бізнесу, тому вона потенційно приваблива для іноземних інвесторів [2, с. 617]. У той же час людський капітал обмежений у своїх діях інституціональною структурою суспільства [3, с. 289]. Інституційні зміни призводять до виникнення нових і відмирання старих правил поведінки [4, с. 145] і відповідних механізмів забезпечення їх трансформації. Відбуваються також зміни структури і характеру економічних відносин у рамках діючих правил для їх учасників. Такий підхід до визначення інституційних змін враховує, що діючі правила означають не тільки появу нових установок, а й нових механізмів, які забезпечують їх дотримання суб'єктами.

Про передумови зміни моделей при трансформації економік наголошували Р. Босмен [5], Л. Рихтер [6], А. Сандараян [7] та інші.

Напрямок класичного інституціоналізму був започаткований в працях Т. Веблена, розвинутий Дж. Коммонсом, У. Мітчелом, Дж. Гелбрейтом. Засновниками сучасної теорії інституціоналізму вважаються Р. Коуз, Д. Норт. Серед вітчизняних вчених ґрунтовно дослідженням різних аспектів інституціональної теорії займаються А. Ткач, А. Чухно, В. Якубенко. Ґрунтовному вивченню людського капіталу присвятили свої роботи українські дослідники Д. Богиня, О. Брацлавська, В. Гець, О. Грішнова, Ж. Дерій, Е. Лібанова, М. Семикіна.

Подолання системної кризи, яка вразила сучасний світ, визначення цілей і пріоритетів подальшого розвитку неможливо без врахування сучасних тенденцій, що відбуваються у загальносвітовому масштабі.

Процес формування в Україні інституціонального середовища проходить неоднозначно. Досягнуті певні позитивні результати, є значні викривлення. Дані процеси обумовлюють розвиток людського капіталу або

обмежують його функціонування. Для коректного визначення напрямів розвитку людського капіталу необхідно мати уяву про фактичний стан вищезазначених процесів. Масштабна кількість досліджень підкреслює актуальність питання.

МЕТОЮ РОБОТИ стало дослідження інституціонального впливу на розвиток людського капіталу, на підставі аналізу інституціональних факторів визначення можливостей його розвитку в інституціональному середовищі, розробка напрямів розвитку людського капіталу з урахуванням впливу інституціональних складових, виявлення основних проблем та тенденцій розвитку людського капіталу в Україні.

Основою даного дослідження стали діалектичний та комплексний підходи до наукового пізнання економічних явищ. У процесі роботи застосовувалися логічний, системно-структурний та метод узагальнення, табличний і графічний прийоми для наочного подання результатів дослідження. Методологічною базою дослідження стану процесу інституціонального сприяння та обмеження розвитку людського капіталу виступають системний аналіз, синергетика.

РЕЗУЛЬТАТИ

Інституційне середовище в інституційній теорії розглядається як сукупність основних соціальних, політичних, юридичних і економічних правил, що визначають рамки людської поведінки [8, с. 74].

За визначенням, ця категорія пов'язана з людиною і обмежує рамки її поведінки. Тісний контакт складових інституційного середовища не тільки визначає розвиток і ефективне функціонування людського капіталу, але й саме його існування обумовлено наявністю інституційного середовища. Інституційне середовище за своєю природою є природним соціальним утворенням за прикладом сім'ї на відміну від штучного (наприклад, підприємства).

Вплив інституційного середовища проявляється в якості сформованого під впливом певної інституційної системи, людського капіталу та його фактичної можливості виробляти валовий продукт і ефективно (або неефективно) використовувати для управління людським капіталом.

Функціонування людського капіталу обмежено існуючими нормами, правилами, підпорядковується визначеним законодавчим актам, відбувається в рамках певних організацій і, таким чином, інституціонально обмежено.

Дослідники зазначають негативний вплив інституціонального середовища.

В Україні з часів незалежності дотепер численні негативні фактори не сприяли позитивним змінам інституціонального середовища. Серед них основними виступають слабкість влади, політична нестабільність, недієздатна судова система, право застосування контрактних прав та низький рівень розвитку інституту права власності, що в цілому свідчить про інституціональну кризу в країні [9, с. 27].

Інші чисельні дослідники визначають позитивну динаміку України в напрямку інституціоналізації суспільства, що сприяє, у тому числі, й розвитку людського капіталу.

Визначити обмеження та сприяння інституціонального середовища на розвиток людського капіталу мож-

ливо при здійсненні аналізу фактичних об'єктивних показників.

Одним з стимулюючих інститутів формування людського капіталу є правові та позасудові норми, що визначають і захищають права власності людини.

Іншою умовою розвитку людського капіталу є наявність безлічі пов'язаних інститутів. Наприклад, таких як франшиза, тобто, набір благ, який складається з прав користування брендом, методів ведення бізнесу, товарного знаку, технологій, наданих за плату та на основі взаємних зобов'язань і оформлених відповідно до закону про охорону інтелектуальної власності.

Це зумовлює потребу у людському капіталі з новітніми знаннями, навичками, вміннями, тобто з більш високою конкурентоспроможністю, що, у свою чергу, висуває нові вимоги до такої складової людського капіталу, як освіта [10]. Оптимальні інвестиції в людський капітал залежать від різних чинників, таких як стан середовища, в якому функціонує ринок капіталу, рівень стабільності в економіці, політиці. Коли політична влада знаходиться в нестійкому положенні, накопичення людського капіталу, ймовірно, не буде оптимальним, оскільки учасники не можуть взяти на себе довгострокові зобов'язання перед суспільством, яке заслуговує на довіру.

Якщо запорукою економічного успіху є ефективні інститути [11, с. 7], то чому на цій основі не отримав достатнього розвитку весь світ, а тільки його частина?

Специфіка національного інституціонального середовища створює відповідно індивідуальні національні умови, що сприяють або обмежують розвиток людського капіталу. Тому доцільно їх виділити та розглянути вплив.

У даному дослідженні нами розглянуто ряд як традиційних, так і нових показників практики функціонування людського капіталу в Україні та інших країнах світу. Наведені показники дещо розширюють існуючий аналіз практики функціонування людського капіталу з одного боку. З іншого боку, не розглядаються показники, що звичайно характеризують людський капітал, тому що вони наведені в інших дослідженнях [12–14]. Аналітична характеристика проводилася в розрізі співставлення досягнень України та інших країн світу для розуміння місця України на світовій арені.

Спроможність та ефективність функціонування людського капіталу обумовлена внутрішньою ситуацією в країні та її позиціонуванням на зовнішніх ринках.

Вважаємо що середовище функціонування людського капіталу визначає вектори його розвитку.

Для його визначення проаналізовано індекс глобальної конкурентоспроможності країн у 2018 р.

Позиція України 83 у загальному рейтингу 140 країн світу, тобто середня. Сусідами нашої країни виявилися Аргентина (81), Домінікана (82), Македонія (84) та Шрі-Ланка (85).

Внутрішнє середовище функціонування людського капіталу описується рівнем споживчих цін (рис. 1).

Можна констатувати, що рівень споживчих цін (загальна вартість) в Україні найнижчий та складає 18-26 євро. У Франції становить 52-61 євро, Польщі, Білорусі – 25-27 євро. На жаль, рівень України обумовлений низькими доходами українського населення (рис. 2).

Середньомісячна заробітна плата в Україні підрахована Євростатом на рівні 250 євро, що у 1,6 разів нижче показника в Білорусії, 5,6 разів у Польщі і у 13,4 рази Франції.

Базовим визначенням ступеню розвинутої суспільства, його інституціоналізації вважаємо рівень економічної свободи країни, який зумовлює, стимулює, надає, скасовує можливості для функціонування людини в інституціональному середовищі.

У щорічному рейтингу країн у 2018 р. Україна посіла на 150 місці зі 180 країн світу та увійшла у групу «країн з переважно невеликою економікою» [15].

Зі 100 можливих балів Україна набрала 51,9 (рис. 3), що свідчить про значну обмеженість інституту економічної свободи у державі та визначає певні значні обмеження для розвитку людського капіталу.

При чому за останні 25 років найвищий рівень спостерігався в 2005 р. – 55,8, найнижчий – 39,3 – у 1995 р. Взагалі у країні протягом спостереженого періоду індекс економічної свободи знаходиться в означених межах.

В Україні спостерігається істотні позитивні зміни в оцінці монетарної свободи та свободи інвестування, що позитивно характеризує трансформації інституціонального середовища. Але аналітики наголошують на необхідності боротьби з корупцією, розвитку ринків капіталу, приватизації державних підприємств і вдосконаленні законодавчої бази і верховенства права [15].

Так, такі важливі інституціональні чинники, що є складовими економічної свободи, як регуляторна ефективність та обмеження уряду знаходяться достатньо низько (на рівні 45-65 балів зі 100 можливих) (рис. 4).

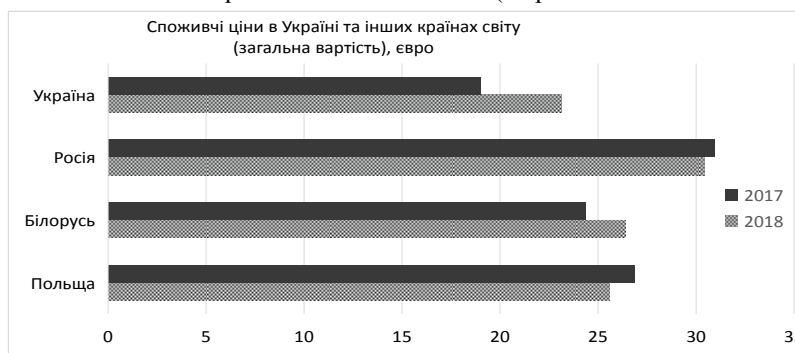


Рис. 1. Споживчі ціни на продукти харчування в Україні та інших країнах світу (загальна вартість), євро [побудовано автором на основі даних [15]]



Рис. 2. Середньомісячна заробітна плата в Україні та інших країнах світу, євро, та співвідношення між заробітною платою в Україні та інших країнах, рази [побудовано автором на основі даних [15]]

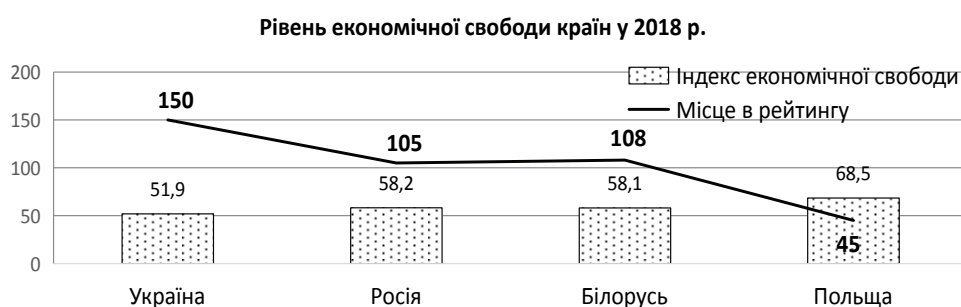
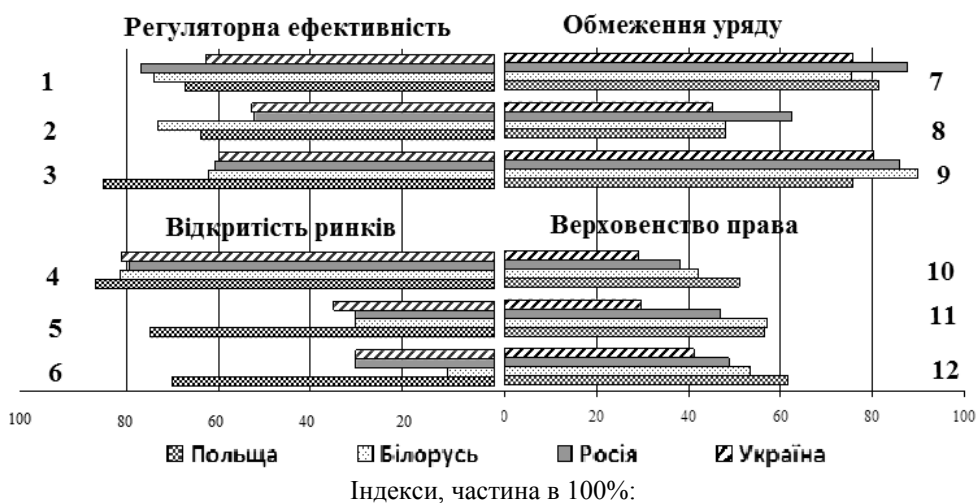


Рис. 3. Рівень економічної свободи країн в 2018 р. [побудовано автором на основі даних [15]]



- 1 – свобода бізнесу
- 2 – свобода ринку праці
- 3 – монетарна свобода
- 4 – свобода торгівлі
- 5 – свобода інвестицій
- 6 – фінансова свобода

- 7 – фінанське здоров'я
- 8 – державні витрати
- 9 – податковий тягар
- 10 – урядова порядність
- 11 – ефективність судової системи
- 12 – захист прав власності

Рис. 4. 12 складових індексу економічної свободи [побудовано автором на основі даних [15]]

Проте індекси відкритості ринків, що наведені на рис. 4, – свободи торгівлі (80 балів) наближають Україну до країн Євроспільноти. Але з позицій розвитку людського капіталу, визначається двоякий ефект. З одного боку, відкритість ринків дозволяє людині реалізувати свій потенціал та можливості в глобальному масштабі.

З іншого боку, країна потерпає від трудової міграції та втрат людського капіталу. Тому стверджу-

вати про певний позитивний ефект даного інституціонального фактору важко.

Низькі складові індексу верховенства права (від 25 до 42 балів зі 100 можливих) (рис. 4) в 2018 р. та низький рівень загального індексу верховенства права в 2017 р. (51,9 бали зі 100 можливих) (рис. 5) позиціонують Україну як низькоправову державу, де правові інституції не виконують свої функції, а інститут права

стримує та обмежує а подекуди перешкоджає розвитку людського капіталу.

Провідне місце в дотриманні правових принципів традиційно займають Данія, Норвегія, Фінляндія, Швеція, Нідерланди, Німеччина, Нова Зеландія, Австрія, Канада, Австралія. Україна посідає 77 місце з 113 країн.

Порівняно з минулорічними даними, Україна от-

римала гірші рейтингові місця та безпосередньо гіршу індексну оцінку за критеріями, що характеризують корупцію у нашій країні, захист фундаментальних прав людини та кримінальне правосуддя [15], що підтверджує наявність інституціональних обмеження інституту права (рис. 6).

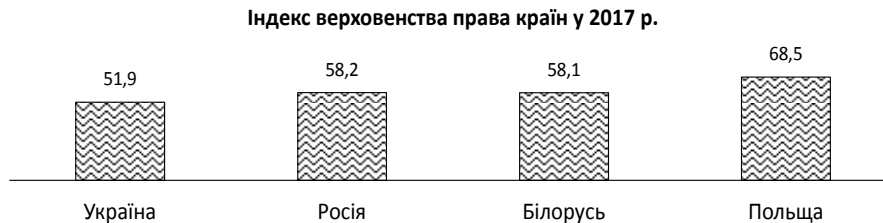


Рис. 5. Індекс верховенства права країн в 2017 р. [побудовано автором на основі даних [15]]

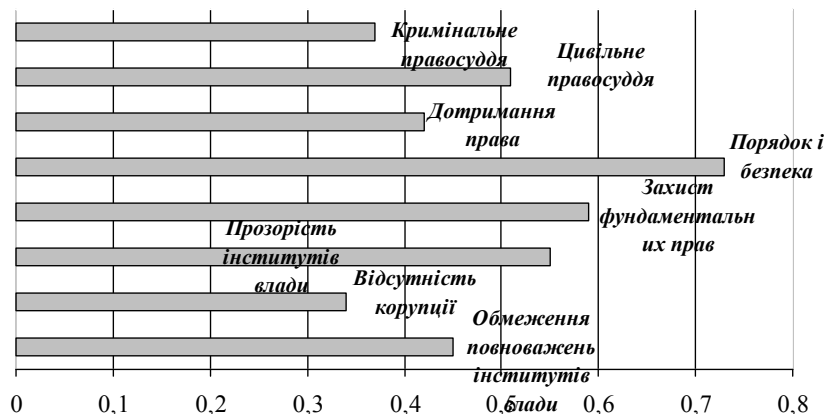


Рис. 6. Складові індексу верховенства права в Україні в 2017 р. (вагомість в одиниці) [побудовано автором на основі даних [15]]

З позитивних інституціональних факторів, потрібно відмітити покращення рівня забезпечення у країні порядку і безпеки, що визначається відповідними показниками [15]. Серед позитивних рішень влади виділяються рішучі кроки у боротьбі із корупцією, перезапуск судової системи та відчутний прогрес у відділенні політики від бізнесу.

ВИСНОВКИ

Таким чином, на відміну від розгляду традиційних факторів впливу (демографічних, освітньо-виховних, соціально-економічних, політичних, природно-географічних, науково-технічних, інноваційних, інших [12, с. 63]) у дослідженні розглянута впливовість інституціонального середовища на розвиток людського капіталу.

Доповнено склад факторів впливу на людський капітал новими інституціональними, які ґрунтовним чином спрямовують розвиток людського капіталу: сприяють або обмежують. Виокремлено інституціональні фактори.

Місце України у ряду європейських країн визначено за допомогою усталених показників, що показало достатньо низький рівень споживчих цін (у 1,3-2,8 рази), обумовлений нижчим в 2-13 разів рівнем заробітної плати.

Аналіз виявив неоднозначність інституціональних впливів та взаємодій. З одного боку, базовим визначенням ступеню розвинутої суспільства, його інституціоналізації визначено рівень економічної свободи країни, де Україна увійшла в групу «країн з пере-

важно невільною економікою». Такі важливі інституціональні чинники, що є складовими економічної свободи, як регуляторна ефективність та обмеження уряду знаходяться достатньо низько. Низькі складові індексу верховенства права позиціонують Україну як низькоправову державу.

Це свідчить про значну обмеженість інституту економічної свободи у державі та визначає певні значні обмеження для розвитку людського капіталу.

З іншого боку, в Україні спостерігається істотні позитивні зміни в оцінці монетарної свободи та свободи інвестування, що позитивно характеризує трансформації інституціонального середовища.

Так, індекси відкритості ринків наближають Україну до країн Євроспілки. З позитивних інституціональних факторів також потрібно відмітити покращення рівня забезпечення в країні порядку і безпеки.

Визначальними напрямками розвитку людського капіталу національної економіки повинні стати:

- зміна моделі інституціонального середовища;
- спрямування державної політики з урахуванням впливу інституціональних складових на формування та розвиток людського капіталу;
- орієнтація інституціоналізації середовища на загальнолюдські норми, європейські принципи, на інституціональні фактори, що сприяють розвитку людського капіталу, а не обмежують його.

Для реалізації вищезазначених напрямів необхідно формування моделі нового інституціонального середо-

вища, що стане предметом подальших досліджень автора.

Список використаних джерел

1. Всемирный банк. 2019 год. Доклад о мировом развитии 2019 "Изменение характера труда". Вашингтон, округ Колумбия: Всемирный банк. URL: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1328-3>
2. Kozłowski A., Kristofik P. Government system as a constraint to the growth of entrepreneurship in Belarus and Ukraine. *International relations 2017: current issues of world economy and politics*. 2017. pp. 614-625.
3. Kolomiets V., Golovkova L. The institutional content of the human capital of the national economy. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2017. Vol. 3(5). pp. 289-293. URL: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-289-293>.
4. Норт Д. Институції, інституційна зміна та функціонування економіки. Київ: Основи, 2000. 189 с.
5. Bosman R., Rogers R. *What's Mine Is Yours: The Rise of Collaborative Consumption*. Harper Busines. 2010. URL: <https://www.amazon.com/Whats-Mine-Yours-Collaborative>.
6. Richter C., Kraus S., Brem A., Durst S., Giselbrecht C. *Digital entrepreneurship: Innovative business models for the sharing economy*. *Creativity and Innovation Management*. 2017. № 8. pp. 65-85.
7. Sundararajan A. *The Sharing Economy: the End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*. 2016. 256 p.
8. Ткач А., Радева М., Коломієць В., Рекун І. Институциональные трансформации экономических систем. Трансформаційні процеси в економіці: інституціональний контекст: монографія / за ред. Радевої М.М. Мелітополь: ТОВ «Колор Принт», 2018. С. 61-122. URL: <https://doi.org/10.32901/978-966-2489-64-4/2018>.
9. Шашина М.В. Тенденції змін інституціонального середовища України. *Економіка. Фінанси. Право*. 2018. № 12/5. С. 26-31.
10. Ткач Т.В., Коломієць В.М., Радева М.М., Ткач А.А. Психолого-педагогічні умови формування інституціональної моделі освітнього простору особистості. Інституціональні трансформації в економіці України: монографія / за заг. ред. В.М. Коломієць Мелітополь, 2017. С. 228-244.
11. Доклад о мировом развитии 2002 года. Создание институциональных основ рыночной экономики. Всемирный банк. Москва, 2002. 240 с.
12. Брюховецька Н.Ю., Чорна Н.Ю. Управління розвитком людського капіталу підприємств: інституціональний аспект: монографія. Київ, 2015. 268 с. URL: http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Bryukhovetska_Cherna.pdf
13. Більська О.В. Людський потенціал і оцінка складових його конструкту. Інноваційний розвиток економіки: проблеми та перспективи: зб. тез наук. робіт учасників Міжнар. наук.-практ. конф. для студентів, аспірантів та молодих вчених (м. Київ, 9-10 вересня 2016 р.) Київ, 2016. С. 21-24.
14. The Legatum Prosperity Index. URL: <http://www.prosperity.com>
15. Громадська спілка "Економічний дискусійний клуб" URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremyh-krayinah-1>

References

1. World Bank. 2019. *World Development Report 2019: The Changing Nature of Work*. Washington, DC: World Bank. URL: <https://doi.org/10.1596/978-1-4648-1328-3>
2. Kozłowski A., Kristofik P. Government system as a constraint to the growth of entrepreneurship in Belarus and Ukraine. *International relations 2017: current issues of world economy and politics*. 2017. pp. 614-625.
3. Kolomiets V., Golovkova L. The institutional content of the human capital of the national economy. *Baltic Journal of Economic Studies*, 2017, vol. 3(5). P. 289-293. URL: <http://dx.doi.org/10.30525/2256-0742/2017-3-5-289-293>.
4. Nort D. *Institution, institutional change and functioning of the economy*. Kyiv: Osnovy, 2000. 189 p. (in Ukrainian).
5. Bosman R., Rogers R. *What's Mine Is Yours: The Rise of Collaborative Consumption*. Harper Busines, 2010. URL: <https://www.amazon.com/Whats-Mine-Yours-Collaborative>
6. Richter C., Kraus S., Brem A., Durst S., Giselbrecht C. *Digital entrepreneurship: Innovative business models for the sharing economy*. *Creativity and Innovation Management*. 2017. № 8. pp. 65-85.
7. Sundararajan A. *The Sharing Economy: the End of Employment and the Rise of Crowd-Based Capitalism*. 2016. 256 p.
8. Tkach A., Radieva M., Kolomiets V., Rekun I. *Institutional transformations of economic systems. Transformation processes in the Ukrainian economy: institutional context: monograph / ed. M.M. Radieva. Melitopol: Kolor Print, 2018*. URL: <https://doi.org/10.32901/978-966-2489-64-4/2018> (in Russian).
9. Shashyna M.V. Trends in changes in the institutional environment of Ukraine. *Economy. Finances. Law*. 2018. Vol. 12/5. pp. 26-31.
10. Tkach T., Radieva M., Kolomiets V. *Psychological-pedagogical conditions of formation of the institutional model of the educational space of the individual. Institutional transformations in the Ukrainian economy: monograph / ed. V.M. Kolomiets. Melitopol, 2017*. pp. 228-244. (in Ukrainian).
11. *World Development Report 2002. Creating an institutional framework for a market economy*. The World Bank. Moscow, 2002. 240 p. (in Russian).
12. Briukhovetska N.U., Chorna, N.Yu. *Management of the development of human capital of enterprises: the institutional aspect: monograph*. Kyiv: National Academy of Sciences of Ukraine, Institute of Economics of Industrialists, 2015. URL: http://iep.donetsk.ua/publish/mono/Bryukhovetska_Cherna.pdf (in Ukrainian).
13. Bil'ska O.V. Human potential and evaluation of its structure. *Innovative Development of the Economy: Problems and Prospects: Proceedings of participants of the International sci. pract. conf. for students, postgraduates and young scientists (Kyiv, September 9-10, 2016)* Kyiv, 2016. pp. 21-24. (in Ukrainian).
14. The Legatum Prosperity Index. URL: <http://www.prosperity.com>
15. Public Union "Economic Discussion Club". URL: <http://edclub.com.ua/analitika/spozhyvchi-ciny-na-osnovni-vydy-produktiv-harchuvannya-v-ukrayini-ta-okremyh-krayinah-1> (in Ukrainian).